

Andrej POGAČNIK

Slovenski prostor 20 let pozneje

Po 20 letih samostojne države in sedmih letih od uveljavitve Strategije prostorskega razvoja Slovenije (SPRS) je čas za bilanco našega urejanja prostora. V splošnem bi lahko rekli, da kakih dramatičnih rezov po osamosvojitvi ni bilo in da so se v glavnem nadaljevali trendi še iz časov skupne jugoslovanske države s počasnim spreminjanjem, sledeč razvoju v razvitih državah EU. Nekatere izrazitejšje negativne težnje so zlasti prevlada varovalnega načrtovanja nad razvojnim, sektorskega nad celostnim, občinskega nad tistim, ki bi zajel širša ozemlja. Prostor najbolj odseva razmere v družbi, tudi tiste bolj prikrita, kot so vrednote, politična kultura, strpnost. V naše urejanje prostora so se vselili egoizmi, zemljiške spekulacije, želja po dobičku, *nymby* in vse drugo, kar spada v zgodnejše kapitalistično obdobje. Zato se načrtovanje stalno spopada z blokadami s strani dela politike (ki je v opoziciji), s civilnimi iniciativami, z lastniki »sosednjih« parcel, s pretiranim varstvom. Posledice so razdrobljenost prostorskih ureditev, dolgotrajni postopki od izdelave prostorskih aktov do gradbenih dovoljenj in vsesplošna ambicioznost pri načrtovanju.

Vse naštetu so znana dejstva, ki povzročajo malodušje v vrstah urbanistov in prostorskih načrtovalcev in dajejo krila okoljevarstvenikom, ožjim skupinam, ki poskušajo uveljaviti svoj interes, pa tudi sektorskim načrtovalcem. Hkrati se je v naš prostor prikradla trda kapitalistična logika tržnih načel, racionalnega obnašanja, ki sledi dobičku in tehnološkim spremembam.

Za urbani sistem Slovenije še vedno ve-

lja, da je policentričen. Pri tem pa mi policentričen razumemo dobesedno, torej na ravni 211 občinskih središč. V zadnjih desetletjih se je močno okrepila vloga Ljubljane, Maribora in še kakšnih šestih večjih regionalnih središč, ki zmorejo zadostne sinergije za večino višjih ravnih funkcij. Subregionalna, medobčinska središča se v tem spreminjanju sistema naselij nekako ne znajdejo. Še zlasti niso uspela zamišljena somestja, ki naj bi si delila funkcije in nadomestila pomanjkanje večjega mesta (gorenjsko, koroško, spodnjeposavsko, zasavsko somestje). Še najbližje zaželenemu mreženju je obalna konurbacija. Mesta, ležeča ob avtocestnem križu, so dodatno pridobila. Na splošno se bo prostorsko načrtovanje moralo posloviti od načrtovanja centralnih krajev. Vsa mesta oziroma urbana središča morajo imeti enake, dobre razvojne priložnosti za svojo vitalnost in opravljanje partnerstva mest in podeželja. Dobra primera vitalnih podeželskih mest sta Idrija in Lendava, slabi pa so Ilirska Bistrica, Dravograd in Črnomelj. Naš urbani sistem se, skratka, premika od sistema 1 + 1 (Ljubljana + Maribor) – 10 (regionalnih središč) – 50 (medobčinskih središč) k sistemu 1 (Ljubljana) – 7 (velikih regionalnih središč) – 203 (drugih občinskih središč).

Tako imenovano mreženje mest se ni uresničilo – z izjemami v metropolitanski regiji Ljubljane, med Mariborom, Ptujem in Slovensko Bistrico ter na Obali. Drugod je bolj urbanistična želja kot pa realnost. Mesta slovenske Koroške, Zasavja ali spodnjega Posavja celo bolj tekmujejo med seboj kot sodelujejo. Zanimivo, da se po vključitvi v EU in še zlasti v Schengenski režim

ni zgodilo skoraj nič glede čezmejnega povezovanja mest: obeh Goric, obeh Radgon, Trsta in Kopra, Maribora in Gradca. Gospodarskih razlogov za sodelovanje ni, prej gre za tekmovanje in izkoriščanje šibkejših, to je »naše« strani. Zelo smotno, preiščeno, lahko bi rekli celo egoistično, bomo v prihodnje morali uravnovešati vplive velikega Zagreba, Trsta, Gorice z Vidmom, Reke, Gradca ...

Smiselno je načrtovati (zlasti ohranjati) raven vsakodnevnih, nižjih ravnih oskrbe v občinskih središčih z dostopnostjo do 15 minut, ki je še v radiju dostopnosti za kolesarja ali pešca. Višjo (enkrat tedensko) raven uslug naj nudijo regionalna središča z dostopnostjo do 30 minut. V teh središčih naj bodo tudi univerze, bolnišnice in tehnološki parki. Najvišjo raven naj nudi zlasti državno središče (ob delitvi nekaterih funkcij z Mariborom) in specializirani centri (ti na naravno vzajemnih lokacijah ob morju, v gorah, ob termalnih vrelicah ali križiščih avtocest, v letališkem mestu, ob »tromejah« in podobno).

Pogled na javne servise nam dokazuje, da je bil razvoj po osamosvojitvi (in že prej) usmerjen v družbeni standard, ki ga je danes še komaj mogoče vzdrževati. Vzporedno z njim pa tudi v potrošništvo, kar se kaže v nebrzdani rasti nakupovalnih središč, deloma pa tudi v razvoju prostočasnih dejavnosti (gradnja kulturnih in športnih dvoran, stadionov in podobno). Mnogo bolj nas je zanimala poraba, tudi notranje kroženje denarja, kot ustvarjanje nove, realne ustvarjene vrednosti. Tudi v popolnoma prostorsko-urbanističnem smislu

smo zapostavljali vlogo industrije, tehnoloških parkov, agroživilstva in tudi izrazito komercialnega, tujega turizma. Naš prostor se je, skratka, razvijal zlasti v smeri priljubljenega bivanja v enodružinskih hišah, javnih (proračunsko financiranih) dejavnosti in potrošništva. Taka pogubna usmeritev nas je v času gospodarske krize močno udarila in čas je za razumnejši, produkcijsko orientiran razvoj v prostoru.

Marsikateri bralec bo ugovarjal, češ da je na globalnih trgih mogoče ustvarjati realno novo vrednost in tržiti tudi vrhunske storitve na področju univerzitetnega izobraževanja, zdravstva, bančništva, zavarovalništva, kulture, tekmovalnega športa. To drži, ampak slovenska raven tovrstne ponudbe je za globalna okolja prešibka, premalo prepoznavna in premalo atraktivna – tudi na dolgi rok.

O stanovanjskem gospodarstvu in bivalnem okolju je bilo zapisano že veliko in opravljenih je bilo mnogo raziskav. Po spremembi političnega sistema se je sesul model družbene stanovanjske gradnje, stanovanjskega združništva in zidave družbenih najemnih stanovanj. Preživelo pa je samograditeljstvo enodružinskih hiš. Gradnja vseh vrst stanovanj si je med gospodarskim vzponom opomogla in postala glede na demografske razmere in kupno moč hipertrofirana. Sledil je zlom stanovanjskega trga, saj se je napajal tudi iz možnosti zaposlitev priseljencev s podeželja. Ko gonilne sile – služb in boljšega življenja v mestih – ni bilo več, so usahnile tudi želje ljudi po urbanem eksodusu. Umirila se je gradnja enodružinskih hiš, saj so jih »zgradili že vsi, ki so imeli možnost«. Tovrstnega kontingenta Slovencev zmanjkuje; znano je, da mladi ostajajo v velikih hišah staršev. Zato širokogrudno načrtovanje novih stanovanjskih površin v občinskih načrtih nikomur ni potrebno.

Konstantna je politična in strokovna maksima, da potrebujemo več socialnih/neprofitnih najemnih stanovanj. V

bistvu s tem podpiramo beg s podeželja v mesta, iz razvojno in demografsko ogroženih obmejnih, hribovitih območij v urbana središča, zlasti v Ljubljano in na Obalo. S tem žagamo vejo slovenskemu policentrizmu in zmanjševanju razlik med regijami. Demografski kolaps Slovenije pa bo na dolgi rok povzročil, da bodo socialna/neprofitna stanovanja sčasoma bivališča tujih imigrantov iz zunajevropskih držav. Če ne bomo pravočasno spoznali, da bi manj Slovencev živelo prostorneje, bolje, v čistejšem okolju in z več ohranjene narave. Ampak te dileme lahko naslovimo na Evropsko unijo.

Še vedno prevladuje strokovna ocena, da je naše enodružinske gradnje preveč, da neracionalno, disperzno degradira prostor, da so ljudje iz hiš »z vrtnimi palčki« uničevalci slovenske krajine in okolja. V resnici delež prostostoječih enodružinskih hiš ni prav nič večji kot v EU, kar velja tudi za velikost parcel in razmerja v rabi tal. Kar nas loči od Avstrije, Nemčije, Švice, Skandinavije, so premalo kompaktna, strnjena naselja z jasnim robom do kmetijskih ali gozdnih zemljišč! Prav slednje naj bo naloga našega urbanizma, hkrati z ukrepi, da nezazidana stavbna zemljišča znotraj naselij pridejo na trg in v proces *land development*. Stroka naj načrtuje nove površine za enodružinsko gradnjo zlasti v gozdovih ob robu naselij, na prisojnih, klimatsko ugodnih legah – saj je v Sloveniji gozd neizmeren resurs za urbanizacijo. Z urejenimi vrtnimi naselji enodružinskih hiš v suburbijah in na podeželju smo si Slovenci ustvarili zavirljiv bivalni standard in smo, vsaj v tem oziru, primerljivi z najrazvitejšim delom EU.

Že zdavnaj je prišel čas za korenito prenovno starih mestnih središč, trških naselij in vasi. Ampak te ni. Pač, sredstva EU so omogočila ureditev marsikaterega trga, pešaške ulice ali spomeniško zaščitene stavbe. Žal gre večinoma za kuliserijo, novi tlaki na ploščadih za pešce

in fontane samevajo prazne. Prestižna stanovanja, poslovne palače, uspešne trgovine še naprej ostajajo na obrobju mest. Mentalni centri manjših krajev so se preselili k trgovskim centrom in avtobusnim postajam ter k tamkajšnjim »kafičem«, poštним uradom in bančnim poslovalnicam. Selitve trgovin iz nakupovalnih središč in premožnejših prebivalcev iz periferije v stara jedra (še) ni. Edino naša največja mesta oziroma njihove historične četrti, kot so stara Ljubljana, mariborski Lent, koprška obalna promenada, zmorejo dovolj klientele, tudi turistične, da so tudi tržno zanimive. Hkrati s selitvijo razvoja (in prebivalstva) na obrobja mest grozi getoizacija starih delov, v katerih se znajdejo starejši, revnejši, tuji delavci in drugi s socialnega roba. Kar pomeni še hitrejšo propadanje vrednega stavbnega tkiva in destimulativno okolje za vlagatelje. Celo stari Piran, Škofja Loka, Kranj niso izjeme, da o kaki Višnji Gori, Kostanjevici na Krki, Vipavskem Križu niti ne govorimo. Prenova pa bo morala biti za vlagatelje privlačnejša, tržno zanimiva, z manj spomeniškovarstvenih omejitev, skratka, realno izvedljiva.

Stroke – arhitekturna, umetnostno-zgodovinska, etnografska in še kakšna – bodo morale revidirati svoje ocene o arhitekturnih regijah in kulturno-krajinskih tipih Slovenije. Stara arhitektura na podeželju je, roko na srce, skoraj izginila. Zamenjale so jih urbane hiše, od »transformatorjev« iz časa socializma do kataloških postmodernističnih gradičev iz obdobja globalizacije. Da o raznobarnih »legokockah« tako zelo čaščene sodobne arhitekture, ki se itak požvižga na urbani in krajinski kontekst, niti ne razpravljamo. To, kar se še da ohraniti, so vzorci gručastih naselij ali osamljenih kmetij oziroma raztresenih zidanic v specifičnih slovenskih krajinah. Nadalje subpanonska občestna naselja in kompaktna naselja mediteranskega tipa. Izjemna vrednota so vsepovsod prisotni *point-de-vue* cerkvic po vrhovih, grebenih, na gozdnih jajah

ali v naselbinskih središčih. Lahko bi bili tako razpoznavni simbol Slovenije, kot je Mandalay z okolico za Burmo. To so glavni aduti naše stavbne dediščine v primerjavi z različnimi gradovi, palačami, dvorci in parki »velikih« narodov.

Kmetijstvo doživlja prestrukturiranje, kakršno se je dogajalo v Zahodni Evropi že v 19. stoletju. Narašča število velikih kmetij, ki so tržno konkurenčne in v glavnem usmerjene v živinorejo. Ob marsikateri vasi rastejo veliki hlevi, silosi, rastlinjaki. Razvijajo se tudi pokrajine monokultur vinogradov. A polkmetstvo še vedno ostaja. Zaradi nenaklonjene kmetijske politike EU do malih kmetij mnogi opuščajo gorske kmetije in zemljišča prerašča gozd. Tako se v Sloveniji dejansko širi ekosistem naravne vegetacije in življenjski prostor velikih zveri. Mešana kmetijska gospodarstva pa so še vedno prevladujoč model, ki zagotavlja poseljenost podeželja in ohranjanje kulturne krajine. Ker so zaposlitve v nekmetijstvu za tamkajšnje prebivalce vse bolj negotove, je perspektiva v preusmeritev malih kmetij v tržne niše, kot so vrtnarstvo, sadjarstvo, jagodičarstvo, predelava lokalno značilnih kmetijskih produktov. V tradicionalni slovenski vasi danes prebivajo popolnoma nekmečki, urbani prebivalci, polkmetje in maloštevilni veliki kmetje. Ruralno načrtovanje mora predvideti nekonfliktno sobivanje naštetih kategorij. Velike kmetije naj bodo locirane čim bližje robu vasi, vaška jedra je treba prenoviti in doseči ponovno revitalizacijo mentalnih, socialnih in funkcionalnih središč vaške srenje. Celostna prenova vasi mora iti v korak s komasacijami, z agromelioracijami, ureditvami vaških poti, območij za agroživilsko industrijo (zdaj označevano kot IK). Sodobne, gospodarsko uspešne vasi bodo zmogle tudi olepšave in razvoj vaškega turizma. Ali je prostorsko načrtovanje pripravljeno na našete izzive?

Sledeč vzorcu policentrizma so razmeščene tudi industrijske površine. V večjih mestih jih primanjkuje, v središčih

malih občin jih je preveč. Nespametno so bile mnoge proizvodne površine žrtvovane za popolnoma potrošniške dejavnosti – trgovske centre, avtosalone, bencinske servise, tudi za stanovanja. Na ta način so bile zapravljenе degradirane infrastrukturno opremljene lokacije (celo z industrijskimi tiri!), ki jih je danes zaradi okoljskih omejitev in nasprotovanj krajanov izjemno težko načrtovati na novo. Tudi reciklaža industrijskih površin v isto namembnost s preparceliranjem propadlih industrijskih in gradbenih gigantov je premalo prisotna. Kot rečeno, je v manjših krajih ponudba gospodarskih con še prevelika. Dolgoročno pa je vseeno bolje, da te, prazne površine, ohranimo in olajšamo izbiro investitorjem ter – vsaj v prostorskem smislu – podpiramo podjetništvo. Žalostni zgodbi *Sea-way* ali *Pipi Strela* se ne smeta ponoviti!

Z umeščanjem gospodarskih območij (*IG* ali *IGS*) v okvir številnih večjih vasi ali urbano-ruralnih naselij dobimo gospodarsko trdoživ, večfunkcionalni prostorski preplet obrtnih, kmetijskih, servisnih in drugih dejavnosti, ki se zmore spopadati z gospodarskimi krizami in drugimi izzivi globaliziranega sveta.

Turizem je še ena, ne dovolj uspešna zgodba našega razvoja. Po velikem padcu tujega turizma ob osamosvojitvi dosegamo šele po 20 letih podobne gospodarske rezultate. Tuji turizem je tisti, ki prinaša svež kapital in prav temu je treba posvetiti največjo skrb. Tudi turistično ponudbo smo preveč razpršili, je slabo povezana in z mnogimi, popolnoma nekonkurenčnimi produkti. Raznolikost, zelenost, prijaznost in podobna gesla so značilnost vseh držav sveta. Slovenija je lahko razpoznavna po samo nekaj izjemnih, svetovno konkurenčnih destinacijah, kot so Bled z Bohinjem, Postojnska jama in Škocjanske jame, naravna termalna zdravilišča in – seveda že po definiciji – glavno mesto države. Okoli teh zgodb lahko razvija-

mo mreže izletniških destinacij, vinskih, zgodovinskih, kulturnih in drugih poti, kmečkega turizma in podobno. Nekaj turističnega priliva seveda izvira tudi iz bližnjega sosedstva, kot so hrvaški smučarji, italijanski hazarderji, avstrijski in nemški gosti v termah. Na globalnih turističnih trgih slej ko prej vsaka država dobi svoje mesto in čudežev ni. Krize v arabskem svetu, Grčiji in še kje le začasno spremenijo turistične tokove. V ostri konkurenci moramo čim bolj tržiti, seveda sonaravno, naše naravne vire – gorovja, reke, lovske revirje in podobno. Koliko Američani zaslužijo s svojimi naravnimi parki in koliko mi? Če za krajinske parke razglasimo koruzna polja ali kot krajevno znamenitost jabolka, se rezultatu ni čuditi. Treba si je naliti čistega vina, da naš Kras ni Toskana ali Provansa, je pač precej urbanizirano zaledje Trsta in Gorice, kjer je treba tržiti tudi suburbanizacijo in vikendaštvo iz sosednje države z dobro premišljeno lokacijsko politiko in arhitekturno kontrolo.

Na področju prometa smo (skoraj) zgradili avtocestni križ, ampak zanemarili druge državne in lokalne ceste. Slednje so naše veliko narodno bogastvo. Asfalt povezuje domala sleherni zaselek ali vas z občinskim in – prek njega – regionalnim središčem. Dragoceno matrico naselitve in prometnih omrežij moramo skrbno obnavljati, saj je temelj policentrizma in gospodarske aktivnosti vsega prostora. Priznajmo si realnost, da je na hribovitih območjih redke poselitve edina smiselna (gospodarsko, socialno, tehnično, časovno) opcija osebni avtomobil in ne javni transport. Le-ta lahko zaživi v gosto naseljenih urbanih območjih kot mestni, primestni in medmestni promet. Ko bomo nadoknadili zamujeno v železniškem prometu, razvijajmo tudi primestne in medmestne vlake. Tudi hitra proga Trst–Divča–Ljubljana–Dobova naj ima postaje vlaka »Eurocity« vsaj še v Postojni in Zidanem mostu in naj krepi tudi kohezivnost slovenskega – ne le evropskega – pro-

stora. Ker bomo vse bolj narod kolesarjev, naj bodo kolesarski terminali tudi ob železniških in avtobusnih postajah. Doseči je treba, da bomo kamione prevažali po železnici, vendar je slovenski segment na poteh tovornjakarjev za kaj takega prekratek. Kamione bi morali nalagati v Italiji, Španiji ali našem Kopru in raztovarjati nekje v Ukrajini, na Poljskem, Češkem (in obratno). Slovenski prostor je premajhen za tri mednarodna letališča. Mariborsko in portoroško bosta služili zlasti čarterjem in zasebnemu letalstvu. Ljubljansko bo sicer imelo svoj zagotovljeni nacionalni delež, ampak bo le eden od »žarkov«, ki vodi k Frankfurtu, Londonu, Parizu. Priložnost mora še naprej iskati v povezavi s Prištino, Tirano, Sarajevom, Skopjem, Ciprom – če ne bodo tudi tam zanimivejše direktne linije z glavnimi evropskimi letališči.

V 20 letih smo lahko dodobra spoznali, kam nas vodi pretiravanje z Naturo 2000 in drugimi varstvenimi režimi. Ne v razvojno priložnost, temveč v razvojno ogroženost – gospodarsko, demografsko, v izginjanje kulturne krajine. Če že, bi morali naravne lepote bolje tržiti, tako kot to počnejo okoljsko najbolj osveščene države: Švica, Norveška, ZDA. Okoljevarstvo je kar vseprek uperjeno proti inženirskim ukrepom, kot so vodni zadrževalniki, vetrne elektrarne, bioplinarne, sežigalnice odpadkov. Ne razume, da je mogoče tudi z umetnimi ukrepi ustvariti pestre, estetske, biotsko bogate krajine in ne le s konzervacijo stanja. Zakladi narave, kot so jezerce v Fiesi, bajerji v Dragi, Kočevsko jezero so nastali v glinokopih, kot posledica rudarjenja ali umetnih ojezeritev. Sam sem doživel prepoved akumulacije v Vipavski dolini zaradi ene živalske vrste – čeprav bi v suhih, vročih mesecih zaloga vode lahko ohranila desetine drugih. Da o vegetaciji in potrebah kmetijstva niti ne govorimo. Govorjenje o podnebnih spremembah je pri roki samo do točke, na kateri je treba dovoliti gradnjo jezov ali namakalnih sistemov!

Trajnostni razvoj razumemo zlasti kot *nymby* – moderna odlagališča odpadkov, vetrne in vodne elektrarne, čistilne naprave »da«, samo ne ob mojem dvorišču. Kljub tem kritičnim mislim pa se je okoljska zavest izboljšala. Manj je črnih odlagališč, gradenj, izkopov gramoza, akcije »Očistimo Slovenijo« so dobro sporočilo.

Zaveza, da do leta 2015 očistimo naše vode, in črpanje skladov EU so omogočili, da so zgrajene številne čistilne naprave. Ob tem pa zaostaja modernizacija kanalskih sistemov. Še vedno nismo zgradili dveh najnujnejših sistemov oskrbe z vodo – slovenske obale in Prekmurja. Tudi sicer z varstvom podtalnice vseprek preveč oviramo kmetijstvo in industrijsko proizvodnjo, namesto da bi vodo pripeljali od drugod.

Poplavna varnost je slaba, preveč stanovanjskih, proizvodnih in družbenih zgradb smo zgradili ob rekah in na različnih poplavnih ravninah. Ampak tudi tukaj prevladuje doktrina varstva s sonaravnimi ukrepi, kot so inundacijska območja, ohranjanje obrežne vegetacije, obveščanje o nevarnostih. Jezovi, nasipi, poglobljanje strug, utrditve so nezaželeni. Pahnjeni smo v čas »borbe proti strojem« iz začetkov industrijske revolucije in proti vsakršnemu inženirskemu razmišljanju.

Naj sklenem z mislijo, da moramo v prihodnje bistveno gospodarneje in bolj tržno uspešno izkoristiti svoja naravna bogastva in lokacijske prednosti; bogastvo voda, gozdov, mineralnih surovin, termalnih vrelcev, rodovitnost tal, visokogorje, izjemno lego luke Koper, petega in desetega koridorja. S prostorom moramo tudi kaj zaslužiti, ne pa da je dovoljevanje gradenj in drugih posegov v prostor nerešljiv problem.

Vsi ključni dokumenti EU v zadnjih letih s »teritorialno agendo« na čelu poudarjajo večjo konkurenčnost evropskega prostora, hkrati z doseganjem

kohezivnosti in ciljev trajnostnega razvoja. »Trajnost« ni samo okoljska, je tudi gospodarska in socialna. Ekonomsko uspešna država lahko največ stori za svoje okolje in socialni mir. Neuspešna in z mnogimi varstvenimi blokadami bo slej ko prej zaostajala tudi za okoljskimi standardi razvitega sveta.

Prof. dr. Andrej Pogačnik, univ. dipl. inž. arh.
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Katedra za prostorsko planiranje, Ljubljana
E-pošta: andrej.pogacnik@fgg.uni-lj.si